



LLENGUA I LITERATURA

Un recull de modismes empordanesos recollits pel folklorista reusenc Cels Gomis Mestres (Figueres, 1883)

Per Pep Vila i Medinyà

Resum

L'escriptor i folklorista Cels Gomis Mestres (Reus 1841 – Barcelona 1915), en un dels seus múltiples viatges de treball a l'Empordà, vinculat a la direcció d'obres públiques com a enginyer de camins que era, va recollir a Figueres (1883), refranys, dites, sentències populars, motius i penjaments entre pobles veïns. El recull és una mostra de la riquesa de matisos i de possibilitats que posseïa en aquell moment el català dialectal empordanès.

Paraules clau

Folklore, Empordà, Figueres, literatura popular, dialectalismes, segle XIX

Abstract

Writer and folklorist Cels Gomis Mestres (Reus 1841 – Barcelona 1915) collected proverbs, sayings, popular exclamations, broadsides and handbills in the neighbouring villages of Figueres, where he was sent regularly (around 1883) as civil engineer to direct public works. The collection is an example of the abundance of nuances and possibilities of the Catalan dialectal variety of the Empordà in that period.

Keywords

Folklore, Empordà, Figueres, popular literature, dialectology, nineteenth century

DOI: 10.2436/20.8010.01.46

AIEE, Figueres, 41 (2010), pàg. 481-495

Cels Gomis i Mestres (Reus, Baix Camp, 1841-Barcelona, 1915)⁽¹⁾ fou escriptor i folklorista, adscrit al moviment de la Renaixença, federalista convençut en el camp de la política. Va estudiar la carrera d'enginyer de camins, fet aquest que l'obligava a viatjar pel país, ja que va treballar, en feines concretes, en molts llocs de la nostra geografia traçant mapes de carreteres i línies ferroviàries. Sense poder precisar-ho, sabem que Gomis va treballar de la seva especialitat en la construcció d'alguns trams del ferrocarril entre Figueres i la frontera francesa. Fruit d'aquestes tasques professionals també va recollir molt de material folklòric a l'Aragó.⁽²⁾ Ben segur que en un d'aquests desplaçaments, no documentats, en moments de lleure, va fer aquest treball de camp per l'Alt Empordà on va recollir els refranys, modismes, parèmies, frases fetes, etc., formes d'expressió que tenen forma de gènere, algunes mostres de les quals ja les trobem codificades des de l'edat mitjana. Pensem que el petit mostrari que avui editem contribuirà a engrandir el coneixement que tenim del lèxic tradicional empordanès.



Retrat de Cels Gomis a la seva vellesa.

1. A l'enllaç de la xarxa Vikipèdia es pot consultar una nota detallada sobre la seva vida i obra.
2. Algunes de les transcripcions fetes per Gomis foren escrites al dors d'uns fulls que duen la llegenda: "*Ferrocarril por el Pirineo Central de Benasque al Mediterráneo*". Direcció. En un d'aquests papers hi podem llegir aquests versos recollits a Tortellà: "Dotze horas cauh en terra./ Els àngels cantan al cel./ Tots direm: "alabat sia/ lo Santíssim Sacrament. / Bon Jesús com vàreu nèixer/ portaba-u corona d'or;/ y ara la porteu d'espinas/ per nosaltres pecadors".

Gomis parla en la introducció als seus “Modismes empordanesos”,⁽³⁾ un treball mig acabat en forma d’apunts, que una vegada va conèixer un empordanès,⁽⁴⁾ el nom del qual no esmenta, que només li parlava amb modismes i frases sentencioses. D’aquí el seu interès per recollir aquest tresor d’expressions populars, penjaments entre pobles, dites que tenen com a matèria primera formes de vida del món rural, la difícil convivència amb pobles veïns, etc. Aquest folklorista s’havia interessat també per altres temes de la cultura popular de les comarques gironines. A més d’estudiar aspectes concrets de la passió de Verges i de la de Sant Esteve d’en Bas, va recollir altres materials folklòrics de la zona de la Garrotxa. Ara recordo amb especial interès el treball: “Costums empurdanesas. Dinars de morts. Horas grassas” dintre de la *Miscelànea Folklorica* (Barcelona, 1887, pàg. 38-49), en la qual també hi va col·laborar l’escriptor nord-català Carles Bosch de la Trinxeria. En aquesta contribució va comentar, a partir de documentació d’arxiu, un dinar de l’any 1718 en el qual la família Margall d’Avinyonet convidava parents i amics a un àpat de germanor per honrar la memòria d’un familiar mort feia poc. El treball també recull les despeses de l’enterrament. En aquesta contribució a una celebració molt popular a tot l’Empordà, durant els segles XVIII i XIX, va apuntar el modisme: *vejam si n’haurem els monjets*, que es deia quan en una casa hi havia un malalt greu. *Menjar els monjets* volia dir: a veure si haurem d’anar aviat a un enterrament i després en el convit de dol menjarem ciurons o monjets que, entre altres menges, se servien acompanyats d’all i oli.⁽⁵⁾

Cels Gomis fou un actiu membre de l’Associació d’Excursions Catalana i del Centre Excursionista de Catalunya, entitats que entre d’altres activitats recollien i inventariaven documents folklòrics, s’interessaven per les tradicions populars, els monuments, els costums aparellats als cicles de l’any, etc. En aquella època els centres excursionistes del país, a més de ser

3. Vegeu l’excel·lent treball de FELIU I PUMAROLA, Lluís, *Recull casolà. Quasi tot escoltat i sentit a Llançà, a l’Alt Empordà*. Figueres, Brau edicions, 2006. Pel que fa a dialectalismes empordanesos, les monografies sobre aquest tema són més aviat escasses, llegiu l’aportació de LUNA I BATLLE, Xavier, “Alguns mots dialectals empordanesos” dins *Miscel·lània Germà Colon*, vol. XXXIII, (1996), pàg. 235-244. En referència al vocabulari propi de les comarques gironines, és útil el treball de CASELLAS, David, *Vocabulari de les comarques gironines*. Girona, La Busca, 2003.
4. Sabem que Víctor Català, autora del llibre d’adagis *Quincalla* (Barcelona, Edicions 62, 2005), va recollir la majoria dels mots d’aquest recull, que després versificava, de boca d’en Pitu de l’Anna de l’Armentera, home de verba exuberant, negociant d’userda, un arrendatari amb qui la nostra autora mantenia tractes comercials. Vegeu també l’altre recull de modismes empordanesos d’aquesta escalena: *Mil adagis* (Ajuntament de l’Escala-Diputació de Girona, 2000).
5. Vegeu “Dinars dels morts. Honres grasses” dins GIRONELLA I GARAÑANA, Joaquim, *Antics costums, tradicions i llegendes de l’Alt Empordà*, Diputació de Girona, (1988), pàg. 75-76. Gironella recull aquesta expressió: “Aquest any ja et pots morir, que tindràs força cigrons”. Quan els d’Avinyonet es volien referir al possible i fatal desenllaç d’una persona greument malalta, deien: “Vejam si n’haurem els cigrons”.

una escola per al jovent, també recollien dades sobre la geografia, la història, el dret i els costums del llocs que visitaven. A les grans ciutats hom desconeixia el món de la pagesia, hi havia un cert desinterès per desxifrar les tradicions seculars. El moviment romàntic i el de la Renaixença⁽⁶⁾ tenien com a finalitat engrandir el concepte de pàtria, retrobar la consciència ètnica d'una comunitat, donar a conèixer models de vida que mostressin la verdadera ànima del país en un moment de creixença col·lectiva. Així l'excursionisme es convertia en una via de coneixement, en una eina pedagògica de primer ordre. Cels Gomis, Ramon Arabia, Gaietà Vidal, Maspons i Labrós, Aureli Capmany, Bertran i Bros, entre molts altres, eren científics enciclopedistes que investigaven sobre les essències del món rural.

Cels Gomis fou autor d'una vasta obra tècnica, de divulgació científica, política i folklòrica escampada per revistes i periòdics. A més de llibres de pedagogia i d'història per a infants, recordem *Lo llamp i els temporals* (1884), *Meteorologia i agricultura popular* (1888), *Botànica popular* (1891), *Zoologia popular catalana* (1910) i *La lluna segons lo poble* (tercera edició, 1912).

Pel que fa al contingut de l'obra manuscrita, que nosaltres hem ordenat i treballat per fer-la més llegidora, cal dir que alguns modismes⁽⁷⁾ recollits per Gomis, majoritàriament a l'Alt Empordà, porten entre parèntesis petits aclariments.⁽⁸⁾ Malauradament no hi ha cap indicació sobre possibles informants, ni tampoc cap data precisa de la recollida puntual. Moltes vegades manquen informacions suplementàries, sobre aquestes formes. Per la nostra banda, sempre que hem pogut hem anotat els textos. Què en podem dir d'aquesta rica diversitat de materials en l'elocució natural d'aquest i altres informants de Gomis? La majoria són adagis, vocables, locucions que ajuden a enriquir el nostre patrimoni lingüístic sortit de l'estament popular: pagesos, menestrals, gent d'oficis diversos, pastors, etc. La gent d'abans vivia més al carrer, mantenia un contacte més franc i directe amb amics, familiars, gent del barri i de les viles veïnes.

6. Llegiu PRAT, Llorenç, *El mite de la tradició popular*, Barcelona, Edicions 62, 1988. En aquest assaig Prat estudia la instrumentalització ideològica del folklore, posa l'accent en la consolidació pels renaixentistes de la imatge conservadora de Catalunya, gelosa de les seves tradicions. La tradició popular reforçava el mite de la Catalunya pairal. D'entre aquest grup destaquen les figures de Francesc Pelai i Briz, Francesc de S. Maspons i Labrós, Pau Bertran i Bros, etc. La contribució de GOMIS, Cels, "l'excepcionalitat ideològica" es pot llegir a les pàg. 126-137 de l'esmentat volum.

7. Sobre aquests aspectes de la llengua llegiu CALATAYUD, J. V. ; LUNA, X., "Fonts per a l'estudi de la fraseologia catalana", *Caplletra*, 18, (1995), pàg. 221-231; MORVAY, K., "Problemes de fraseologia i fraseografia catalanes", *Caplletra*, 18, (1995), pàg. 211-220.

8. Transcripció amb una lletra (G) entre parèntesis, els aclariments i les notes a peu de pàgina que Gomis va incorporar al seu treball.

El treball que presentem a la consideració dels lectors i estudiosos de la llengua té dues parts. En la primera transcrivim i anotem les frases proverbials, les locucions populars, frases fetes, expressions idiomàtiques que li dictava aquest anònim corresponçal, algunes de les quals són difícils d'entendre, d'interpretar, en haver-se perdut el context sobre el qual descansaven. En la segona, ordenem alfabèticament refranys i modismes diversos, locucions i expressions localitzades majoritàriament a la zona de l'Alt Empordà, extretes d'aquestes notes i d'altres treballs seus.⁹⁾ Aquest folklorista tenia un especial interès en què tot aquest llegat oral de la cultura tradicional i popular, cants, tradicions i refranyer, no es perdessin. La lectura d'aquest material permet copsar l'empobriment a què està sotmesa la nostra llengua, la pèrdua constant de mots i de girs castissos. Moltes d'aquestes expressions idiomàtiques, que hem agrupat per conceptes o paraules claus, han ben desaparegut de la parla quotidiana, són mots que ja mai més s'han emprat. Sempre que hem pogut, hem intentat donar la definició, fer la glossa de la parla de la gent d'abans.

La majoria d'aquestes formes tan genuïnes, proposicions que enuncien normes de comportament, sentències sobre el sentit de la vida, el pas del temps, les escales de la vida del bressol a la tomba, el treball, la festa, les collites, referències històriques, productes de la terra, formes d'expressió d'enveja o d'escarni que mostren rivalitats entre pobles veïns, contenen referències a eines, atuell, activitats de la vida agrícola-ramadera, productes collits, malalties i problemes del moment, etc. Molts habitants de pobles veïns són vistos amb les seves virtuts i defectes: bruts a Avinyonet, bona gent a Ullà, pescallunes a Ventalló, lladres a Terrades, etc). En aquestes comarques quan hom era més aviat esquerp, de tracte difícil, poc sociable li deien: *És amorós com una romaguera de dos caps*. A la gent que de vegades tenia dues cares, que actuava hipòcritament, se li podia dir: *N'hi ha que tenen escrúpols de pixar al cor i se caguen a la sagristia*. Les relacions entre homes i dones tenen i han tingut les seves regles de joc. Una noia, abans de deixar-se comprometre, li podia dir al seu xicot: *Qui me vulgui tocar el ventre / m'ha de fer la vida sempre*. Una altra característica d'aquest recull és la reelaboració pel poble de dites humorístiques, de facècies com ara aquestes: *A la Tallada, / totes les dones són garrelles*. I la gent del poble contesta: *Senyal que són poncelles*. O bé: *A Figueres / tots són lladres; / a Llers fins el pagès; / a Terrades de vegades; / Sant Llorenç, / els carrers plens, / y a Lladó / fins el rector*.

9. Vegeu especialment els dos articles: "Origen d'un modisme empordanés" (pàg. 234-235) i "Literatura oral catalana. Ditxos tòpics" (pàg. 12-13, 35-37, 134-137, 163-174, 185-196) dins *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. VI, 1896 i vol. XI, 1901, respectivament. D'aquests dos articles també n'hem aprofitat materials per a la segona part de la present transcripció.

A mi particularment me n'han agradat unes quantes com aquesta norma, mai no escrita, sobre el que significa el manar, més enllà de qualsevol contracte que permet actuar. La facultat o el dret d'obrar per altri, ben sovint, ens arriba sense demanar-ho: *Lo poder no se posa en carta ni en paper*. També assenyalo aquestes sentències: *És fort com un all boixat*; *Quan jo em mori de vellor/ tu tremolaràs de paor*; *Vostè sent pluja* (el temps). N'hi ha amb un punt de lirisme, ben observades com ara aquestes dues: *Passa la gent del camí/ com l'aigua pel vent del molí*; *Plou maig, que a mesos vaig*, etc.

La documentació que avui estudiem i transcrivim, que mostra entre d'altres coses la fidelitat de Gomis a una llengua i un país, a unes formes d'entendre la vida, es troba catalogada a l'Arxiu Històric Municipal de Reus, fons Gomis, 72/01. El quadern duu la signatura 13a. Ens cal agrair al senyor Ezequiel Gort, director de l'Arxiu, les facilitats donades per fer-nos arribar el material sol·licitat.

“MODISMES EMPORDANESOS”

¿No els ha succeït mai tenir una conversa amb algun d'aquests homes que, parlant en bon català, els deixen a vostès amb un pam de boca oberta perquè no els entenen d'una paraula?

Jo he tingut la sort o la desgràcia de trobar-me amb un d'ells que mai me parla més que amb modismes y, lo que és pitjor, amb modismes que no me són familiars, per la senzilla raó de què són purament locals.

¿Que de voltes m'ha dit sense que jo l'entengués: *Vostè anava a la Bisbal i se va quedà a Corçà* o bé: *Vostè es nat a Corçà i batejat a la font de la Curta?*, per a dir-me que jo era petit d'estatura!

Quantes a l'anar a pagar-li el cafè s'ha ficat precipitadament la mà a la butxaca, tot dient-me: *Val més que n'hi hagi dos de ferits que un de mort*, per a indicar-me que era millor que cadascú pagués lo seu!

Si li parlen d'un que sia ordinari, los hi dirà de seguida: *No me'n parli; si sembla que hagi anat a aprendre de modos a Porqueres*. I de seguida hi afegirà: *A Crespià ja li dirien: Per sant Just i sant Pastor, qui no té modos va a can Teixidor.*⁽¹⁰⁾

Demaneu-li informes d'una criada i us respondrà: *Fa tanta bondat com la filla d'en Parra*; o bé: *És tan neta com una barra de joguiné*,⁽¹¹⁾ per a fer-los-hi saber que és una porca.

10. “Mas a prop de Crespià” (G).

11. La forma “joguiné”, alterna amb joguiner (vegeu, pàg. 12). Joguiné ve de “jóc”, indret on va a dormir l'aviram. Aquest tipus de pal o de travessar sempre era brut dels excrements de les aus.

Preguntin-li com se troba: *Trempat com l'orga de baldes*,⁽¹²⁾ los hi respondrà per dir-los-hi que està malament; això si no els respon: *Fotut com Roses*.

Si algú conta alguna cosa amb aire de misteri i amb moltes reticències al punt li sentirem dir: *Aquest sap palla a cal Aulet*, i no gosa dir-ho.

En canvi si entre els reunits hi ha algun sedasser⁽¹³⁾ li dirà de barra a barra: *Vostè vol saber més que el mestre Vidal; Sap més que l'àvia Altaneta, que tenia 70 anys de llevadora; Ha menjat en set hostals, i ha begut en set tabernes*.

Parlint-li d'algun gandul: *Vet aquí un que és bo per anar a prop i tornà al vespre*.

Contint-li alguna guatlla.⁽¹⁴⁾ Ell no dirà pas que ho sia, però de segur no deixarà de dir, quan menos entre dents: *Vostè ha passat per can Vidal de la Palma*.⁽¹⁵⁾

Per a què es formin vostès una idea de les mentides d'aquest Vidal, avui ja difunt, els hi contaré les dues següents:

“Un dia, deia ell, estant taxant melons del meu hort me va caure lo ganivet dins del meló que taxava. M'hi fico per a buscar-lo, i em trobo amb un carro de parell carregat de llenya. – Què feu aquí dins?, pregunto al carreter? – Calli, home, em respon ell, fa dues hores que hi sóc, i, per més que volto, no puc trobar lo forat per on hi he entrat”.

I va la segona:

“Un dia tornava de cacera; no em quedava ja ni una bala, ni un perdigó per un remei, quan veig alçar-se una llebre. Llavors me recordo que duia un tros de pega de sabater; ne faig una bala, carrego l'escopeta, apunto, tiro, i la llebre fuig com un llamp de Déu. Mes amb lo soroll se n'alçà una altre que es posà a córrer en direcció contrària a la primera, se topen les sues i veig que queden enganxades pel cap; hi corro, les agafo i les penjo triomfalment al meu sarró. ¿Saben que havia passat? Havia tocat a la primera al front, la bala de pega se li havia encastat allí, i la segona, amb la força de es escopetada, s'havia enganxat amb l'altre”.

Si em mira de reull, dirà d'ell: *Mira com los porcs de Requesens*. Si es parla de algun derrotxador, no pot menos de dir: *És profitós com les gallines de Marsà, que anaven a pondre a Garriguella*.⁽¹⁶⁾ Si s'esmenta a n'algú d'aquelles que sempre arriben a misses dites, dirà: *Fa com les de Santa Llogaia*⁽¹⁷⁾ que

12. Locució que expressa bon estat de salut.

13. Tafaner.

14. Mentida.

15. “Pagesia que hi ha a la vora dreta del Fluvià, una mica més avall d'Espinavessa” (G).

16. Població que dista uns dos quilòmetres de la primera.

17. “Santa Lleocadia de Algama, situada entre la confluència dels rius Algama i Manol, a una hora de Figueres. Aquest modisme equival al català *Quan fou mort lo combregaren*, i al castellà *A burro muerto, la cebada al rabo*”. (G).

quan la pedregada havia caigut anaven a tocar a en el mal temps. Si es tracta d'algun tonto, sempre té a punt un: deixem-lo anar, és batejat amb aigua de tosca, o: És batejat a les Escaules, o bé És fill de Llanàs, batejat a Tusquets.⁽¹⁸⁾

[Altres dites que hem ordenat per un mot clau, alfabèticament]

Qui vulgui **aigua** fresca/ que vagi a la font mateixa.

M'**agrada**, me gusta/ amb una cullera de fusta.

És **amidonat**⁽¹⁹⁾

Amorós com una romaguera de dos caps.

Ja és **anat** a can Falgàs.⁽²⁰⁾ (Aquest ja plora) (G)

És bo per anar a prop i tornar al vespre.

Ja és an **Esprit** i vi, i l'**ànima** a la butxaca.

Quan l'un té un **any**, l'altre fa dotze mesos.

Tant hi vaig, poc hi faig, d'hora m'**entorno**.

Uns fan **ballar** la baldufa i altres pagar lo cordill.⁽²¹⁾

És **batejat**⁽²²⁾ amb aigua de tosca,⁽²³⁾ o a les Escaules,⁽²⁴⁾ o bé és fill de Llanàs batejat a Tusqués.

Amb gent **boig**, comes a coll.

Fa tanta **bondad** com la filla d'en Parra.

Salta, **borni**, que hi ha un rec.

Fa com lo **ca** d'en Puig /que quan més l'aclamen més fuig.

Bona **cadira**⁽²⁵⁾ m'he portat.

N'hi ha per un **cantà**⁽²⁶⁾ de Sant Aniol (Finestras) (G).

M'han **caponat**.⁽²⁷⁾

Vaig a passeig, que deia en Culubret quan anava a **captar**.

18. "Tusqués és lo nom que vulgarment donam en lo país al poblet de Dosquers, situat en la vora esquerra del Fluvià, una hora més avall de Besalú" (G).

19. Persona enravanada?

20. "A la font de Falgàs hi ha la roca Rossoladora (relliscosa). Lo qui hi rossola de ventre i despullat se casa al cap d'un any. Al cim hi ha una senyal de peu i de mà de quan lo pare Falgàs pujava la campana a la Mare de Déu del Món" (G).

21. Uns s'ho passen bé mentre els altris ho paguen.

22. Ho diuen de la persona que no té maneres fines de tractar amb la gent (DCVB).

23. "Batejat amb aigua de tosca, és a dir, amb aigua saturada de carbonat de calcs, que forma las concrecions calisas o pedra tosca".

24. "Indret ple de cascates, quinas aigües pòrtan gran quantitat d'aigua en dissolució y forma molta tosca. Se troba a una horeta més amunt de Pont de Molins y a duas horas y mitja de Figueras". (G).

25. Tenir un mal repòs.

26. Quan un assumpte dura o triga molt.

27. Persona castrada.

Casaments i punyalades/ com més de pressa més ben dades.

A cents i milers com les rajolers.

Aquest any ja et pots morir, que ja tens **ciurons**.⁽²⁸⁾

En el **desembastar** veuràs les nafres.⁽²⁹⁾

No som pas tan **dimoni** com negre.⁽³⁰⁾

La **dot** d'en Cumellas: cul i mamelles.

Dret com unes cordes dins un sac.⁽³¹⁾

L'espant de la Giralda quan no va trobar vi a la citra.

Fa com l'**euga** d'en Sala, que tot llepant llepant se va menjar el pollí.

Quan me farà "digu digu" t'ho diré.

Feina torta, diners drets.

Val més dos de **ferits**, que un de mort.

A can **Ferran**,/ qui no menja escudella/ no menja carn.

És **fort** com un all buixat.⁽³²⁾

Què fas a les **fosques**? M'estic aquí que em vento les mosques.

La salsa d'en Bernat,/ tenir **gana** i no tenir menjar.

Generós com un cercapou.⁽³³⁾

Són **gent** de sac i cordes.⁽³⁴⁾

Passa la **gent** del camí/ com l'aigua pel vent del molí.

Com més **gros**,/ més talós.

Més val ser petit/ i eixerit/ que **gros**/ i tarlandós.

Net com una barra de **joguiner**.⁽³⁵⁾

És més **lleig** que un santcristo gabaig

Si tens **mal de cap**, beu-ne del ranci.

La **Mare de Déu dels Dolors**: tres per mi i dos per vós.

Ane-m'hi tots a **matar** a en Pau Niu (afusellat en 1827) (G).

No **menja** per gana, ni beu per set.

Ha **menjat** en set hostals i ha begut en set tabernes.

A can Ferran qui no **menja** escudella/ no menja carn.

La **misèria** li diu de tu.⁽³⁶⁾

La **missa** és com l'or i plata, que fins los trossos ne són bons.

28. Veure nota número 5.

29. Més endavant ja en veuràs les conseqüències.

30. Negre: enfosquit per la maldad.

31. Persona que va encorbada.

32. Malaltia dels alls i de les cebes per un fong.

33. Peça de ferro proveïda d'uns ganxos, que serveix per pescar objectes caiguts al pou.

34. Gent de pedra picada, que compleixen.

35. "Joguiner, pal de galliner. Aquest modisme s'usa molt parlant d'una persona o d'una cosa bruta" (G).

36. La misèria es fa amb tothom.

Té tans de **modos** com un ataconador.⁽³⁷⁾
 Per Sant Just i Sant Pastor, / qui no té **modos** va a can Teixidor (Crespjà) (G).
 Pagar amb **moneda**⁽³⁸⁾ de raig.
 ¡Vejam si n'haurem els **monjets**!
 Quan jo em **mori** de vellor / tu tremolaràs de paor.
 Fa com les **mules**, com més gana més guita.⁽³⁹⁾
 Lo primer **nat** / es diu Bernat.
 Les **noies** de l'Empordà, molt mirar i poc tocar.
 Val més **pa** y gana que pollastre y no tenir-ne.
 Aquest sap **palla** a ca l'Aulet i no gosa dir-ho.⁽⁴⁰⁾
 Li falten dues barnilles al **paraigua**.⁽⁴¹⁾
 Lo **pare** és butxí, lo fill que penjí.
 ¿Què has **passat** per can Vidal de la Palma?
 Són de **pela**⁽⁴²⁾ d'om.
 Ell és lo **perol**; ella és la paella.⁽⁴³⁾
 Treu bon **pes**, que anirem al cel.
 N'hi ha que tenen escúpols de **pixar** al cor i se caguen a la sagristia.
 Tinc més **plans** que en Moní de Pins.
 El que va a la **professó** no la veu.
Plou maig, que a mesos vaig.
 Vostè sent **pluja**.
 Lo **poder** no se posa en carta ni en paper.
 Pren **punt**, que et donaran ventoses (Si ho fas per punt jo ho faré per embasta) (G).
 Anirà a **reganyar**⁽⁴⁴⁾ la panxa al sol darrere de la sagristia (Avinyonet) (G).
 Si les vols **saber** totes, beu darrere les sopes.
Sap més que l'àvia Antaneta, que tenia setanta anys de llevadora.
 Vol **saber** més que el mestre Vidal.
 Vol **saber** més que el cul del mestre Bernat.
 Lo **sagristà** tinc doble.
Somos, que deia la Lluciana quan la tractaven de puta.

37. Persona mancada de bons modals.

38. Pagar amb excuses.

39. La gana també tira guitzes.

40. "En cambi si entre'ls reunits hi ha algun cedacé li dirà de barra a barra: "Vosté vol saber més quel mestre Vidal". Cedacé, tafané com diuhen a Barcelona o xafarot que diríam a Reus" (G).

41. Persona a qui li falta un bull.

42. Persona dura de pelar.

43. L'un i l'altre són culpables.

44. Reganyar: "mostrar el bombat" (d'una part del cos) posant-la al descobert.

*Fa com los burros molls, que en veient lo bast ja **suen**.
 Segons lo **temps**, sa roba (Cadaqués) (G).
 Qui me vulgui **tocar** el ventre/ m'ha de fer la vida sempre.
 A can Diumenge/ qui no **treballa**, no menja.
Trempat com un orgue de baldes.
Vi, vi/ fa jardí.
 Bon **vinet**, si no fos agre. ¿Voleu beure, company?
 Per un **xavo** d'espècies no esguerrem la festa major
Xuca, Micó, que si la criada és bruta, el suc és molt bo*

MODISMES I PENJAMENTS SOBRE ALGUNS POBLES DE L'ALT EMPORDÀ⁽⁴⁵⁾

*A **Agullana** torren suro.
 A **Agullana**/ caguen llana;/ a **Darnius** són caganius;/ a la **Junquera**
 gabatxos,/ γ a **Sant Llorenç** rabatxins.⁽⁴⁶⁾
Grocs a **Albons**.
 Està xalat com lo rector d'**Albons**, que si vol viure ha de fangar.
 Si no és d'**Albons**, és de **Belcaire**.
 A **Alfar**, terra de faves.
 A **Arenys**/ totes les dones són prenys;/ menos la bolanguera,/ perquè no hi
 era;/ γ la majordona,/ perquè era fora.
 A **Armentera**, carbassera.
 A **Avinyonet**,/ de la merda en fan paret.
 Ja arriba el reforç de **Banyoles**.
Barberalla,⁽⁴⁷⁾ terra de mosquits.
 Com les muntanyes de **Begur**, que pugen i baixen.
 Tísics a **Belcaire**.
 De **Belcaire** a **Albons**,/ set pons.
 A **Belcaire** són gent d'aigua,/ al Molí són gent de vi.
 A **La Bisbal**/ tant els fa un vint-i-dós com un ral.
 Anava a la **Bisbal** i es va quedar a **Corçà**.*

45. Escrit al marge en un altre tipus de lletra: "Al Vendrell cada u se cuida d'ell". Destaquem en negreta els noms dels pobles. Ara i aquí no tenim en compte els refranys i les dites empordaneses que figuren glossades en el llibre: *Meteorologia i agricultura populars. Recull d'aforismes, modismes, creences i supersticions referents a la meteorologia i a l'agricultura a l'entorn dels anys 1864 a 1915*, Barcelona, Altafulla, 1998. Tampoc les de *Dites i tradicions populars referents a les plantes*. Barcelona, Centre Excursionista de Catalunya, 1983.

46. Gent vivaç, irascible.

47. Valveralla.

Fa com los burros de **Biure** (Girona), que encara no veuen lo bast ja suen.
 Lo rovell de l'ou de l'Ampurdà/ és **Borrassà**.
 A **Borrassà**/ l'acaben de llevar.
 Les meravelles de **Borrassà**/ són can Batlle y el campanà.
Borrassà és bo/ si no fos lo prior de **Lladó**; / prò, ab això y això/ **Borrassà** és bo.
 A **Cabanelles**,/ totes les dones són femelles.
 Toquen les dotze; migdia a **Cabanes**.
Cabanes, terra de canyes.
 Nós amb nós com los de **Cadaqués**.
 Vaig amb l'ordinari de **Camallera**.
 A **Capmany** se fan naps;/ a **Peralada**, carbasses,/ y a **Vilabertran**, pebrots,/ auberginies y tomàtechs.
Ciurana,/ terra bona y mal sana.⁽⁴⁸⁾
 Bona presó de **Ciurana**, que hi menjaven les cebes folles sense pa.
 Esquena-pelat a l'**Escala**.
 Santa Màxima a **La Escala**,/ Sant Sadurní a **Montiró**,/ Sant Vicens a **Barbaralla**,/ Sant Miquel a **Ventalló**.
 És batejat a les **Escaules**.
 D'**Esponella**/ tot se'n va;/ a **Vilert**/ tot s'hi perd;/ a **Espinavessa**/ tot s'hi vessa.
 A **Figueres**/ tots són lladres;/ a **Llers** fins el pagès;/ a **Terrades** de vegades;/
 / **Sant Llorenç**,/ els carrers plens,/ y a **Lladó**/ fins el rector.
 De **Figueres** a **Vilabertan**/ no hi ha pas tant;/ de Vilabertran a Figueres/
 se'n fan passeres.
 A **Fortià**/ ja'ls acaben d'atrapà,/ A **Castelló**/ ja'ls tenen al sarró./ A **Vilasacra** /ja'ls tenen a la butxaca.
 Bona presó de **Ciurana**, que hi menjaven les cebes folles sense pa.
 [Cases de **Garriguella**]. A can Betes, les criquetes;/ a can Coll, lo flociol;/ a can Cuartalé, la lluna,/ y a can Paporina'l sol.
 És fill de **Llanès** i batejat a **Tusqués**.
 Les ninetes de **Lladó**/ van vestides de guret;/ per llarch que sia el cordó,/ sempre'ls ne sobra un ullet.
 Fa com los regidors de **Llers**, que no es donaven per entesos.
 Aprofitós com les gallines de **Marsà**, que van a pondre a **Garriguella**.
 Fan com a la professó de **Masarach**, que hi anaven tres i dos arrengheraven.
 De **Mayà**,⁽⁴⁹⁾/ dona ni ca.

48. "Poble de l'Alt Empordà, molt afectat de febres" (G).

49. Maià del Montcal.

Així ballen a **Mollet de Peralada**.
 Vós, **Mare de Déu del Món**,/ gireu-vos tota rodona;/ veureu la Plana de Vich,/ la meitat de Barcelona.
 Penja-marrans a **Navata**.
 Farem la professó de **Navata**; l'un darrera l'altre
 Fa com l'apotecari d'**Olot**, que preu per preu se prenia les medicinas.
Pau, Palau, Vilajuïga,/ tot camí de la Garriga.
 Mira que et veure'm **Pau, Palau, Vilajuïga**.
 Sí, a **Palau** cornen, a **Tarragona** manxen.
Peralada, vila honrada;/ **Castelló**, vila major;/ si no fos la portalada,/ **Figueres** fóra la flor.
 És més negre que el santcristo **Peralada**.
 Acabarà com lo mercat de **Peralada**, per falta de gent.
 A **Pontós** / tots són lladres y traïdors,/ fóra un, fóra dos,/ fóra l'Àngel de Pontós.
 Sembla que hakis anat a aprendre de modos a **Porqueres** (Ja se veu que has anat a aprendre modos a estudi) (G).
 Sant Benigne és a **Rabós** i Sant Ximplet sega la palla.
 Aquell mira com los porcs de **Requesens**.
 Farem com los de **Ridaura**,/ que quan plou la deixen caure.
 San Mamet és a **Riumors**.
 Tan fotuts com **Roses**.
 Vaig a **Roses** a buscar el flascu.⁽⁵⁰⁾
 A **Sagaró**/ no n'hi cap de res de bo.
Sant Andreu de Borrasà ,/ si no hi ha músics no se pot ballar.
Sant Julià de Ramis, terra de regadiu quan plou.
 Fan com los de **Santa Llogaia**, quan la pedregada havia caigut anaven a tocar a mal temps.
 Les ninetes de **Sant Llorens**/ totes saben filà al torn;/ totes fan rumbalamrum,/ ara hi són, ara no hi són.
Santa Llogaya, terra de rendells.⁽⁵¹⁾
Santa Llúcia de Tonyà,/ qui no té diners/ no hi pot anar.
 A **Sant Marsal**,/ dotze pagesos/ tretze menestrals.
 Qui va a **Sant Marsal** y hi dorm,/ hi va de juny⁽⁵²⁾ y en torna de juliol.

50. Flasco, persona que es deixa entabanar fàcilment.

51. Dialectalisme per "rentell", insecte.

52. "La festa major és el 30 de juny" (G).

A la **Tallada**,/ totes les dones són garrelles. I la gent del poble contesta: “Senyal que són poncelles”.

Fes l'ense com los de **Tarabaus**;⁽⁵³⁾ ja veuràs que et passarà.

A **Terrades**/ tots són lladres; / a **Cistella**, de vegades;/ a **Lladó**,/ fns el rector.

Torroella vila vella;/ **Castelló**, vila major;/ **Peralada**, vila honorada;/ **Figueres** s'endu la flor.

Bona gent a **Ullà**.

Pescallunes,⁽⁵⁴⁾ a **Ventalló**.

A **Vilabertran** les boniques/ a **Vilafant** les gentils./ γ a **Avinyonet** les fumades,/ burladores de fadrins.

Nets i ternets a **Viladamat**.

Si tens una filla que no l'estimis gaire,/ casa-la a **Albons** o a **Bellcaire**;/ γ, si no, a **Viladamat**,/ que serà morta més aviat.

A **Vilademires**,/ set pagesos,/ set reis/ γ set lleis.⁽⁵⁵⁾

Vilafant,/ vila de fam.

Vilamalla,/ poca gent γ gran canalla.

Són de la vinya de la tia de **Vilarrobau**.

Tinc l'altar del **Voló**.

[A continuació hi ha transcrits motius d'altres pobles i viles de Catalunya que, avui per avui, no tenen cabuda en aquest article].

53. “Taravaus està situat en la vora dreta del Manol, frente a Vilanant, a dues hores de Figueres. Als habitants de Tarabaus se'ls coneix amb lo motiu d'*escarbats*. De dues maneres, se n'ha explicat l'origen d'aquest modisme. Segons uns prové de què un Dijous Sant los de Taravaus anàven, com de costum a Lladó, per pendre part en la professó, quan posant-se a ploure, se n'entornaven tots cap al poble, i els caigué una calamarsada que els destruí tota la collita. Des de llavors no han fallat mai a la professó del Dijous Sant, per més que hagi plogut (G).

Segons altres a Taravaus hi ha la costum de fer una professó cada mes tot al voltant del poble, que per cert és molt petit; un dia que tocava fer aquesta professó se posà a ploure, i el resto digué: “Avui farem l'enze a l'entorn de la iglésia i prou”. D'aquestes dues explicacions és més satisfactòria la primera, perquè lo modisme *fes l'enze com los de Taravaus*, s'usa sempre en to d'amenaça” (G).

54. Per extensió. “Nom satíric que es dóna als habitants de Sant Feliu de Torelló. L'origen d'aquest malnom és explicat vulgarment d'aquesta manera: diu que una nit de lluna clara, els de Torelló veieren la lluna reflectida dins el riu o dins d'un rec profund, i no sabent què era decidiren pescar-la; enganxaren l'ham en algun relleu del sòl del riu o torrent, i estiraren amb tanta força, que la corda es trencà i tots caigueren d'esquena, i quan veieren la lluna en el cel, cregueren que hi havia anat a parar de tan fort que havien estirat” (DCVB).

55. Pocs i mal avinguts.

